

KUN-KONJUNKTION SEMANTIikkaa JA TEKSTILINGVISTIikkaa

Ilona Herlin *Suomen kun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 712. SKS, Helsinki 1998. 273 s. ISBN 951-746-044-9.

Lauseyhdistysten tutkimus ja konjunktioiden ja partikkelien kuvaus ovat tekstilingvistiikan ydinaluetta. Suomen temporaalisten ja kausaalisten konjunktioiden ja niiden kytkemien lauseiden tutkimuksen kannalta keskeisen kiinnekohdan tarjoavat sanakirjat ja kieliopit, joitten tapoja kuvata ja luokitella (alistus)konjunktioita Ilona Herlinkin väitöskirjansa alussa selvittelee 1700-luvulta lähtien. Suomen kielen tutkimuksen kohteena ovat olleet nimenomaan murrepuheen lauseyhdistykset. Yksi huomattavimpia alan tutkimuksia on vuoden 1936 Virittäjässä julkaistu E. A. Tunkelon katsaus suomen murteiden *ku(n)*-lauseiden käyttöön — johon käsillä olevassa teoksessakin toistuvasti viitataan — sekä Eeva Lindénin näitä asioita sivuavat artikkelit. Myöhemminkin alistuskonjunktioita tutkineet fennistit ovat kohdistaneet huomionsa nimenomaan murrepuheen yhdyslauseisiin, kuten Osmo Ikola, Ulla Palomäki ja Anna-Kaisa Koitto laajassa Lauseopin arkiston aineiston pohjalta tekemässään tutkimuksessa tai Kaija Kuiri konjunktioiden työnjakoa käsittelevissä artikkeleissaan. Huomattava teos suomen alistuskonjunktioiden tutkimuksen alueelta on myös Ilona Herlinin suomen *koska*-konjunktioita ja sen historiaa käsittelevä monografia (ks. arvostelua tässä samassa Virittäjän vihossa). Mutta temporaalisten konjunktioiden yleislingvivistiselläkin tutkimuksella on vankka, tätäkin työtä kannatteleva kotimainen perusta: Orvokki Heinämäen temporaalisia konnektoreja käsittelevät tutkimukset, joihin yhä uudelleen viitataan kansainvälisissä lingvivistisissä julkaisuissa.

Kun-konjunktio asettuu Ilona Herlinin teoksessa monenlaisiin yhteyksiin. Tekijä on esimerkillisen perinpohjaisesti mutta samalla tuoreesti käsitellyt muun muassa *kun*-konjunktioita yhdistämien lauseiden järjestystä sekä kytkettyjen lauseiden semanttisen suhteen kannalta että tekstuaalisesta näkökulmasta. Myös tekstinosien suhteiden selvittämisen kannalta tärkeät etu- ja takalaistamisen käsitteet saavat kirjassa perusteellisen käsittelyn.

Kun tutkimuksen keskiössä on perinteisesti nimenomaan temporaaliseksi luonnehdittu konjunktio, ovat kytkennät tempusten ja aspektin tutkimukseen selvät. *Kun*-lauseen ja sen päälauseen aikamuotojen analyysit tutkimuksen toisessa luvussa sisältävätkin paljon uutta ja arvokasta tietoa suomen tempusten käytöstä (kirjoitetun yleiskielen) yhdyslauseissa.

Kausaalisuus on aikasuhteisiin usein liitetty implikaatio. Käsitellessään *kun*-konjunktioita kausaalista käyttöä Herlin tarjoaa lukijalle samalla oman luokittelunsa kausaalisuuden eri tyypeistä. Samassa luvussa osoitetaan lingvivistisessä pragmatiikassa keskeisten implikaatioiden tulkintaa ohjaavien periaatteiden käyttökelpoisuus *kun*-kytkösten analyysissä. *Kun*-konjunktioita kontrastiivisen käytön yhteydessä tekijä hyödyntää kiinnostavasti kognitiivisessa kielentutkimuksessakin keskeistä subjektiivisuuden käsitettä temporaalisen ja kontrastiivisen kytköksen suhteen selittämiseen. Samaan subjektiivistumisen käsitteeseen tekijä palaa myöhemminkin esittäessään hypoteesin kausaalisten *kun*-kytkösten synnystä.

Syntaktiselta kannalta kiinnostavaa on teoksessa esiin tuleva ajatus alistuksen ja rinnastuksen eron jatkumonluonteisuudesta. Tekijän kognitiiviseen kielioppiin perustuvan näkökulman kannalta analyysin seuraamukset ovat tärkeitä: kyseenalaistuvahan näin myös muuttujan ja kiintopisteen roolit tai ainakin niiden tarkkarajaisuus *kun*-sanana osoittamassa relaatioissa.

Ilona Herlinin tutkimus on yhtäältä yhdistelmä kognitiivista kielentutkimusta ja tekstilingvistiikkaa. Mutta siinä kohtaavat myös synkroninen ja diakroninen näkökulma kieleen. Tässä mielessä se on osa laajempaa — sekä kotimaista että kansainvälistä — kielitieteellistä virtausta, joka pyrkii hyödyntämään rinnan sekä kognitiivisen lingvistiikan että kieliopillistumistutkimuksen lähestymistapoja kielen muuttumisen ja muun muassa juuri kielenainesten monifunktioisuuden ja siihen johtaneiden kehityskulkujen kuvaukseen.

Tutkimuksen teoreettisina innoittajina ovat siis kognitiivinen kielioppi ja kieli-tytologinen, varsinkin kieliopillistumiseen keskittynyt tutkimus. Nämä kymmenen viime vuoden aikana huimasti edenneet ja paljon uutta tutkimustietoa tuottaneet alat muodostavatkin luontevan kehyksen teokselle, jossa sujuvasti liikutaan — ja liikutellaan lukijaa — semantiikasta pragmatiikkaan, lauseesta tekstiin, kirjoituksesta puheeseen ja synkroniasta diakroniaan.

Teoksen lyhyt nimi herättää kysymyksiä. Ensimmäinen koskee tutkimuskohdetta: kirjan puheenaiheena on nimenomaan konjunktio *kun*. Konjunktin ja partikkelin työnjakoa ei eksplikoida. Se tuntuu kytkeytyvän esiintymisympäristöön: konjunktio kirjoituksessa ja puheessa, partikkeli puheessa. Kysymys kirjoituksen *kun*-partikkelista jää teoksessa käsittelemättä.

Toinen kirjan nimeen liittyvä ongelma koskee aineistoa. Käytettyjen aineistojen luetteloa tarkastellessa käy ilmi, että tutki-

mus käsittelee suomen kirjoitettua yleis-kieltä. Vanhan kirjakielen ja murteiden aineistoja teoksen pohjana ei ole, arkikeskusteluja muutaman tunnin verran. Puhutun kielen aineistosta etsitään kirjoitetusta kielestä havaittuja ilmiöitä. (Tästä tekijä itsekin mainitsee esim. s. 23 ja 167.) Tämän seikan voi nähdä pahana puutteena tai sen voi tulkita osoittavan tekijän tarkkuutta ja perinpohjaisuutta. Jälkimmäinen tulkinta perustuu siihen monipuoliseen ja moniulotteiseen kuvaan, joka teoksessa piiryy nimenomaan kirjoitetun suomen kielen *kun*-sanana käytöstä, lähinnä semantiikan ja tekstilingvistiikan kannalta. Tältä kannalta aineisto on riittävä — ja sopiva.

Ongelmallinen aineiston rajaus on siinä mielessä, että tekijä pyrkii toistuvasti sanomaan sanansa myös puhutun kielen *kun*-kytköksistä. Vaikka tutkimuksen kohteena ei ole ollut murrepuhe eikä keskustelupuhettakaan siis ole tutkittu kuin ohimennen, teos sisältää monenlaisia väitteitä eri *kun*-tyyppien esiintymisestä puheessa. (Murteiden osalta tosin tukeudutaan yhteen aiheita — hieman toisenlaisin luokitteluperustein — käsitelleeseen opinnäytteeseen.)

Tutkimuksen viides luku (*Kun puheessa*) on lyhyt keskusteluaineiston analyysi, jonka päätulos — ja koko työn juonen ja loppuratkaisun kannalta tärkeä löydös — on perustelevien *kun*-kytkösten runsaus keskustelupuheessa. Keskustelussa *kun*-konjunktin funktio on siis tyypillisesti nimenomaan perusteleva. Tämä suppeaan aineistoon perustuva oivallus on erinomainen, ja sen ansiosta on mahdollista kyseenalaistaa näkemys temporaalisen funktion alkuperäisyydestä tai diakronisesta ensisijaisuudesta. Teoksensa kuudennessa luvussa Ilona Herlin tarjoaakin *kun*-konjunktin funktioiden eriytymisen temporaalikeskiselle selitykselle vaihtoehdoisen hypoteesin, jonka mukaan kausaaliset käytöt polveutuvat (puheen) selittävästä *kun*-kyt-

köksistä.

Mutta juuri tämä mainio oivallus olisi ansainnut tuekseen runsaamman ja monipuolisemman puhekielisen aineiston, mahdollisesti myös katsauksen vanhan kirjakielen *kun*-sanana käyttöön. Laajempi aineisto olisi saattanut auttaa ratkaisuun pääsyä toisessa, niin ikään avoimeksi jäävässä kysymyksessä paljaan *kun*-konjunktion ja temporaalisten kollokaatioiden suhteesta. Monipuolisemman aineiston avulla olisi avautunut myös parempia mahdollisuuksia pohdita muiden eurooppalaisten kielten vaikutusta suomen kirjakielen alistuskonjunktioiden työntekijään (mistä tekijäkin s. 257 mainitsee).

Tutkimuksen teoreettinen perusta on kognitiivisessa lingvistiikassa. Tutkimuksen kohteena on *kun*-sanana osoittama muutujan ja kiintopisteen relaatio. Tässä yhteydessä huomionarvoisia ovat ne *kun*-kytkökset, joissa kytkettävien lauseiden suhde näyttää rinnasteisena ja muuttujan ja kiintopisteen ero häilyvänä. Erityisen ansiokasta on kognitiivisen teorian ja muiden lingvististen, varsinkin eräiden pragmatiikan käsitteiden yhteyksien osoittaminen: aktiivisen vyöhykkeen ja relevanssin käsitteiden yhteys (yhdyslauseen aspekti- ja tempussuhteiden yhteydessä), näkökulman ja perspektiivin käsitteiden erittely sekä etuja taka-alaisuuden käsitteiden yhdistäminen puitteiden käsitteeseen.

Kognitiivisen näkökulman ja kieliopillistumistutkimuksen tiet kohtaavat kiinnostavasti pohdittaessa *kun*-konjunktioiden eri funktioiden eriytymiskehitystä. Yksi teoksessa toistuva käsite on subjektiivistuminen. Herlin selvittelee käsitystään subjektiivistumisesta useampaankin otteeseen. (Hienosti kirjoitettu jakso on muun muassa kontrastiivisuutta subjektiivisuutena käsittelevä luku 4.3, jossa tekijä suhteuttaa toisiinsa Langackerin ja Traugottin käsityksiä subjektiivistumisesta.) Aivan täydellisesti

subjektiivistumisen käsite ei nähdäkseen kuitenkaan selviä.

Teoksen takakannessa ilmoitetaan, että *kun*-konjunktiota tarkastellaan »kognitiivisen kielentutkimuksen eväin», mutta kognitiivinen kielentutkimus käsitteinen on tässä kirjassa pikemminkin kehys, johon muita lähestymistapoja suhteutetaan. Yksityisten ilmiöiden ja esimerkkien analyysin tasolla kognitiivisen kielentutkimuksen läsnäolo ei aina ole kovinkaan korostainen vaan lausesemantiikan, lingvistisen pragmatiikan ja tekstilingvistiikan »eväin» tehtyjä analyysejä kootaan kognitiivisen lingvistiikan kehyksiin. Ehkä juuri tästä syystä kirjassa käytetty kognitiivisen kieliopin käsitteistökin avautuu hyvin asiaa harrastamattomallekin lukijalle. Lukijan pohdittavaksi sitten jää, pitäisikö sivun 24 huomautus kognitiivisen kieliopin »ihmiskeskeisyydestä» tulkita joihinkin muihin kielitieteen suuntauksiin kohdistuvaksi kritiikiksi.

Vaikka Herlinin teoksessa korostetaan konjunktion merkityksen selvittelyä, se sisältää huomattavan paljon myös uutta tekstilingvististä tietoa suomen kielen yhdyslauseista. *Kun*-konjunktion kytkevien rajaamattomia tilanteita esittävien lauseiden päällekkäisyys (ja peräkkäisyys) on keskeinen ongelma lauseyhdistysten aspektin ja tempuksen kuvauksen kannalta. Kognitiivisesta kielentutkimuksesta peräisin olevan aktiivisen vyöhykkeen avulla kirjassa esitetetään ratkaisu yhdyslauseiden tempusten tulkintaan. Yhdyslauseen komponenttien aikasuhteen tulkinta perustuu niiden kytköksen kannalta olennaisten alueiden (vyöhykkeiden) suhteeseen. Kirjassa esiteltyjen monenlaisten rajattujen ja rajaamattomien tilanteiden kombinaatioiden joukko ei ole aivan täydellinen: maininnatta jäävät ne tapaukset, joissa kaksi rajattua (puntuaalista) tilannetta on päällekkäin (*Herätyskello alkoi soida [juuri silloin kun] taulu putosi olohuoneen seinältä*).

Etu- ja taka-alaisuuden käsitteet saavat toisessa luvussa erinomaisen käsittelyn: tekijä suhteuttaa hallitusti toisiinsa kognitiivisen kieliopin, funktionaalisen diskursiikieliopin ja perinteisen tekstilingvistiikan ja suullisten kertomusten rakenteen tutkimuksen käsitteitä. Ajatus *kun*-lauseesta puitteet luovana elementtinä toistuu tässä yhteydessä moneen kertaan. (Tässä yhteydessä on tärkeää tunnistaa myös päälauseetoman *kun*-lauseen puitteet luova funktio, kuten tekijä sivun 66 alaviitteessä muistuttaa.) Ongelmalliseksi etu- ja taka-alaisuuden tekstuaalisen käsittelyn tosin tekee se, että teoksessa operoidaan pääasiassa irrallisin virke-esimerkein.

Teoksen tekstilingvististä antia parhaimmillaan ovat lukuisat havainnot pää- ja sivulauseiden järjestyksen vaikutuksesta yhdyslauseiden tulkintaan. Esimerkiksi kytköksen tulkinta kontrastiiviseksi tai konnessiiviseksi tuntuu perustuvan vahvasti myös pää- ja sivulauseen järjestykseen (s. 154). Temporaalisten sivulauseiden tekstuaalisten tehtävien analyysin kannalta ansiokasta on tekijän perusteltu kritiikki sitä Labovin (melko yleisesti hyväksyttyä ja monissa kerronnan teorioissa toistettua) käsitystä kohtaan, etteivät sivulauseet voisi olla nk. narratiivisia lauseita.

Tutkimuskohteensa, suomen kirjoitetun yleiskielen *kun*-kytkökset, Ilona Herlinin kirja kattaa hyvin. Hieman ihmetyttää temporaalirakenteen (temporaalisten lauseenvastikkeiden) täydellinen sivuuttaminen. Selvittämättä jää näin *kun*-lauseen ja temporaalirakenteen työnjako, esimerkiksi juuri diskurssin etu- ja taka-alaisuuden ja lauseiden järjestyksen kannalta.

Kolmannen luvun kohteena näyttäisivät olevan pikemmin kausaalisuuden eri tyypit kuin *kun*-sana ja sen monikäyttöisyys. Mutta tarkempi lukeminen osoittaa, kuinka vain pelkästään kausaalisuuden alueella liikkumalla Herlin pystyy kertomaan lukematto-

mia kiinnostavia yksityiskohtia *kun*-konjunktion käytöstä. Paitsi kausaalisuuden käsitteen yksityiskohtaista ja erittäin havainnollista erittelyä kolmas luku sisältää myös yhden perinpohjaisimmista suomenkielisistä johdatuksista implikaation käsitteeseen. Erinomainen lisä kausaalisuuden tarkasteluun on näkemys verbaalikommunikaatiosta »aiheutettujen toimintojen ketjuna» (s. 106). Kiinnostava havainto on myös se, että *kun*-lauseen kieltomuotoisuus vaikuttaa sen kausaaliseen tulkintaan (s. 114–115). Joissakin tapauksissa en voi olla tekijän kanssa samaa mieltä kausaalisuutta vahvistavia aineksia koskevista tulkinnoista. Ongelmallisia tapauksia ja tulkintoja on muun muassa sivulla 124 *aina*-sanana yhteydessä.

Tutkimuksen loppuosa (luvut 6–9) käsittelee *kun*-konjunktion merkitystehtävien eriytymistä sekä *kun*-sanana yhteydessä esiintyviä partikkelikerroksia (kollokaatioita *sitten kun*, *sen jälkeen kun* jne.). Näissä luvuissa hahmottuu siis kaksi kilpailevaa selitysmallia erilaisten *kun*-kytkösten kehityksestä. Niistä toinen, jo puheena ollut, jossa kausaalisten kytkösten taustalle esitetään *kun*-sanana (puheessa yleistä) selittävää käyttöä, näyttäytyy kirjassa houkuttelevampana, vaikka siis aineisto ei anna mahdollisuuksia pitävien todisteiden hankkimiseen kummankaan hypoteesin puolesta.

Jälkimmäisen hypoteesin jatkoksi nousee kahdeksannessa luvussa kiinnostavasti ajatus temporaalisen *kun*-konjunktion palautumisesta komparatiiviseen käyttöön. Tähän liittyy kiehtova — ja ratkaisua vaille jäävä — kysymys *kun*-konjunktion yhteydessä esiintyvien partikkelikerrosten (*sitten kun*, *sen jälkeen kun*, *heti kun* jne.) tehtävästä: vahvistavatko ne konjunktion temporaalista merkitystä vai luovatko ne kytköksen temporaalisuuden?

Kielitieteellistä mielikuvitusta ruokkivan pohdinnan lomassa lukijalle tarjotaan

▷

kahdeksannessa luvussa myös muun muassa erinomainen selvitys *kun*-konjunktion kollokaatioiden eri tyypeistä sekä kvantitatiivista tietoa eri tyyppien esiintymisestä kirjoitetussa kielessä ja niiden sanajärjestysvariaatioista.

Ilona Herlinin tutkimus on kauttaaltaan huolellista työtä. Lukijaa hemmotellaan selkeillä lukujen aloitus- ja lopetusjaksoilla. Lukujen otsikointi on informatiivista. Teoksen tyyli on ilmeikästä ja täsmällistä. Jonkin verran häiritseviä ovat ilman sivunumeroita esitetyt tarkentamattomat viittaukset eteen- ja taaksepäin tekstissä sekä seitsemännen luvun muistia rasittavat taulukot. Jälleen kerran tulee myös esiin fennistiikan väitöskirjojen yleinen puute: asiansanahakemisto olisi ollut tarpeen.

Suomen kun tarjoilee lukijalleen kiinnostavia kysymyksiä, joihin hahmotellaan selkeitä ratkaisumalleja, mutta lopullisia vastauksia kirjassa ei juuri anneta. Yksi keskeisimpiä käsitteitä on jatkumo. Jatku- moiksi kuvataan *kun*-konjunktion eri käyttötapojen rajat, todellisen ja mahdollisen raja, eri näkökulmien rajat, alistuksen ja rinnastuksen raja sekä lauseen ja tekstin osien välisten kytkösten ero. Loppuluvun kantava idea onkin kielen joustavuus tai jousto. Tämä (dekonstruktivistinen?) ote tulee ilmi seuraavassa: »Olen hajottanut kielessä näkyviä yleisiä periaatteita näyttääkseni, että periaatteet, jotka näyttävät kielen joustavina, joustavat itsekin» (s. 261).

Kun kielentutkijan mielenkiinnon kohteina ovat toisaalta yhden sanan merkitys ja toisaalta lauseiden väliset merkityssuhteet, on selvää, että ongelmien moninaisuus ja tarjolla olevien kuvausmallien määrä on melkoinen. Ilona Herlin on tutkimuksessaan pureutunut vakuuttavasti ja monipuolisesti suomen *kun*-kytköksiin sekä lauseen että tekstin tasolla, kirjoitetussa yleiskielessä ja arkipuheessa sekä onnistunut rakenta-

maan taidokkaita hypoteeseja kirjoitetun yleiskielen *kun*-konjunktion eri käyttötapojen keskinäisistä yhteyksistä ja historiasta. Kyse on siis kunnianhimoisesta työstä — josta tekijä on suoriutunut erinomaisesti.

Olen tässä ottanut kirjan lukuisten ja kiistattomien ansioiden ohella esiin myös ongelmallisiksi katsomiani seikkoja. Osa niistä koskee perusluonteisia valintoja, kuten aineiston ja tutkimuskohteen rajausta. Kaikki ongelmat eivät ole ratkaistavissa yhdessä tutkimuksessa. Hyvän ja innovatiivisen tutkimuksen ominaisuuksiin kuuluu, että sen yksityiskohdista voidaan keskustella loputtomasti. Tämän teoksen kohdalla kiusaus on tavallistakin suurempi. Ilona Herlin on rakentanut kirjansa tiiviiksi mutta samalla kertaa runsaaksi jännitysromaaniksi, joka pitää lukijaansa tiukassa otteessaan. Sen sivupolut, lukuisat tarkat yksityisten *kun*-kytkösten analyysit ja niihin pohjautuvat terävät havainnot ovat vähintään yhtä kiinnostavia kuin pääjuoni.

Käsillä oleva työ on merkittävä konjunktoiden ja lauseyhdistysten tutkimuksen kannalta. Uskon myös, että siitä tulee suomalaisen tekstilingvistiikan, lause-semantiikan ja pragmatiikan merkkiteos. Ilona Herlinin tutkimus kytkeytyy tiukasti fennistiseen perinteeseen, mutta sen teoreettiset ja metodiset valinnat ja niiden avulla saavutetut tulokset antavat erinomaiset mahdollisuudet myös kansallisen tiedeyhteisön rajat ylittävään dialogiin. ■

JYRKI KALLIOKOSKI

Suomen kielen laitos,

PL 3 (Fabianinkatu 33),

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: jyrki.kalliokoski@helsinki.fi